

Lex Lesgever

Nooit verleden tijd

Voorwoord

Ik ervaar het als een enorme eer om voor dit boek een voorwoord te mogen schrijven.

Zelf heb ik als Joodse jongen (gelukkig na de oorlog geboren) van ouders en familie al veel over die dramatische oorlogsjaren meegekregen, maar als je opeens geconfronteerd wordt met het levensverhaal van een goede vriend, besef je pas echt wat een oorlog bij mensen teweeg kan brengen en wordt het een ongelooflijke en gruwelijke werkelijkheid. Na het manuscript een aantal keren te hebben doorgelezen, heb ik Lex beter leren kennen en mogen ervaren hoe hij in het leven staat. Lex bewijst hoe sterk en veerkrachtig een mens kan zijn. Hij kreeg zo veel persoonlijke tegenslagen te verwerken, maar wist altijd sterker uit de strijd te komen en door te gaan.

Lex en ik hadden een gemeenschappelijke vriend, die ernstig beschadigd was door zijn oorlogsverleden. Een van de terugkerende opmerkingen van Lex was de volgende: ‘Het verschil tussen ons is dat Hitler van jou heeft gewonnen, van mij heeft hij verloren.’ Dit illustreert dat niet

iedereen de kracht heeft kunnen opbrengen om door te gaan met zijn leven, wat de schrijver van dit boek wel heeft tentoongespreid.

Ik hoop dat iedereen, zeker diegenen die weinig van deze gruwelijke periode weten, dit verhaal zal lezen om zich zo een beeld te vormen over de onmenselijke gebeurtenissen van weleer, maar ook om getuige te zijn van de uitzonderlijke moed en kracht waarover sommigen door de jaren heen bleken te beschikken. Enorm respect heb ik voor onze landgenoten die met gevaar voor eigen leven en met zo veel moed voor hun medemens zijn opgekomen.

Ik ben erg trots op mijn dierbare vriend, die na zo veel trauma's nog steeds zo positief in het leven staat en met zijn onuitputtelijke enthousiasme anderen nog altijd weet te motiveren. Desalniettemin draagt Lex de littekens uit het verleden levenslang met zich mee. Hij haalt dan ook een aantal keren in zijn boek de volgende zin aan, die maar weer eens duidelijk aangeeft hoe pijnlijk de emotionele gevolgen van de oorlogsjaren zullen blijven, niet alleen voor diegenen die het zelf hebben meegemaakt, maar ook voor de generaties na hen: het wordt nooit verleden tijd.

Benno Rubens

Woord vooraf

Hoewel geboren Amsterdammer woon ik inmiddels al veertig jaar in de omgeving van Leiden. Minstens drie keer per week passeer ik Roelofarendsveen, waar ik tijdens de oorlog een paar jaar heb doorgebracht. Een voor mij heel bijzondere plaats met bijzondere mensen.

Vreemd eigenlijk, dat een dorp dat tijdens de oorlog zo ontzettend veel onderduikers heeft geherbergd en daarmee vele mensen enorm heeft geholpen, nooit een standbeeld heeft gekregen. Weinigen weten nog wat zich daar in die oorlogsjaren heeft afgespeeld, en soms, als ik in Roelofarendsveen ben om te vissen en een oude bekende zie, dan praten wij er wel eens over. Toen ik ooit de gemeentesecretaris van Roelofarendsveen belde voor inlichtingen, wist de brave man helemaal niets en een archief over die tijd bestond niet.

Maar het dorp en zijn bewoners leven nog altijd diep in mijn hart. Voor mijn gevoel heeft God eigenhandig veel van deze mensen geschapen. Ik heb ze ontmoet, leren kennen en ben van ze gaan houden. Mede door hen heb ik de oorlog

overleefd. Zij hebben mij met alle warmte veilig in hun midden opgenomen en over mij gewaakt. Aan het verlies dat ik heb geleden konden ook zij helaas niets veranderen.

1

Er lag ongeveer twintig centimeter sneeuw en er waaide een ijzige oostenwind. Het was een ouderwetse Hollandse winterdag in januari 1937 en we kwamen terug van de begrafenis van mijn grootvader Moos Gompers. Voor mij was het de eerste keer dat ik een begrafenis meemaakte. Ik was acht jaar. Opa Moos was mijn opa van moederskant. Ik zie hem nog zo voor me, een echte opa. Een statige, grijze, oude heer met een aristocratisch uiterlijk. Ik weet dat hij op vele manieren zijn brood heeft verdiend, maar mijn geheugen gaat slechts terug naar zijn laatste bedrijf, een snoepgrossierderij in de Zandstraat in Amsterdam.

Naar Joodse traditie was iedereen nauw betrokken bij de begrafenis. De kist werd door de naaste familieleden naar het graf gedragen, waarna de gebeden werden uitgesproken. Vier familieleden namen de touwen op en lieten de kist in het graf zakken. Daarna schepten alle aanwezige mannen drie scheppen zand op de kist, te beginnen met de naaste familie. Toen kwamen vrienden en de andere aanwezige mannen aan de beurt, totdat het graf dicht was.

Ik hoor nu nog het doffe geluid van het vallende zand op de houten kist, het was een heel indrukwekkende ervaring. Voor mij was het dan ook een zeer ernstige aangelegenheid: de eerste keer dat je zoiets meemaakt is natuurlijk bijzonder interessant.

De tweede begrafenis die ik meemaakte was die van mijn neefje Max. Hij was het zoontje van mijn moeders broer Bernhard. Maxje was zes jaar toen hij stierf. Hij had een paar maanden daarvoor samen met zijn ouders en zusje het bombardement van Rotterdam overleefd. Het enige wat ik van zijn ziekte wist was dat hij een heel dik buikje had. De rest van zijn lichaam was fragiel en bijna doorschijnend. De ziekte was toen nog niet bekend, maar met wat we nu weten moet hij leukemie hebben gehad. Hij stierf in de winter van 1940. Ook deze begrafenis staat mij nog helder voor de geest, zo'n beetje onze hele school was aanwezig, hoewel hij er maar heel kort op heeft gezeten.

Ik realiseerde me pas achteraf dat ik een relatief grote familie had, ik had zeventien ooms en tantes, die op hun beurt ook allemaal weer kinderen hadden. Bij ons thuis waren wij met zijn vijven. Mijn vader en moeder en mijn twee oudere broers Wolf en Max, en ikzelf natuurlijk. Wij drieën verschilden drie jaar in leeftijd.

Van die grote familie heb ik er maar twee mogen begraven. De anderen zijn allemaal in concentratiekampen vermoord.

Mijn oudste broer, die naar grootvader Wolf was vernoemd, de vader van mijn vader, had ook wel een beetje opa's karakter. Opa Wolf zei nooit veel of zeg maar liever, heel weinig,

maar wat hij zei was vaak raak. Wanneer we uit school kwamen en opa's huis passeerden, gingen we altijd even naar binnen, want als je net uit school kwam, had je wel ergens trek in. Dat wist opa en hij had dan ook altijd wat lekkers voor ons. Pas achteraf realiseer ik me dat het nooit echt snoep was; meestal gaf hij ons een plak ontbijtkoek met heel dik boter, waar je zo lekker met je tanden een afdruk in kon maken. 'Dat smeert de darmen,' zei opa dan. Daarna werden wij naar huis gestuurd en we moesten opschieten, want anders werd moeder ongerust. Dan drukte hij een kus op je wang, volgens mij expres een beetje hard. Het snorretje dat zijn bovenlip sierde, prikte in je huid, zodat je een schreeuw van pijn gaf en je los moest worstelen. Wanneer je dan genoeg misbaar had gemaakt, kreeg je een cent als troost.

Opa en oma Gompers, de vader en moeder van mijn moeder, woonden in de Koningsstraat, boven de slagerij van Veldman. Als ik mijn ogen sluit ruik ik nog de geur die in hun keukentje hing. Het was een kleine keuken, met een raam boven het aanrecht dat we de 'rechtbank' noemden en waarop twee oliestellen stonden van het merk Haller. Het was in onze familie gewoonte dat één of twee kleinkinderen op vrijdagavond bij opa en oma Gompers aten. Ik ging er altijd samen met mijn broer Max heen.

Na de dood van opa Moos kwam oma bij ons wonen. Oma was diabetespatiënte en bijna blind. Wij woonden aan de Jodenbreestraat in een vrij groot huis. Oma was een stille, lieve vrouw met grijs haar. Als je bij haar zat, legde zij altijd haar hand op je hoofd, ook zonder dat ze iets zei. Behalve 's avonds, wanneer ik naar bed moest. In pyjama ging ik

naast haar stoel staan en dan legde zij haar hand op mijn hoofd, daar waar anders mijn keppeltje zou zitten, en zei: ‘Nou, nachtlajene, piesen en te bed.’

Ik kan uren over mijn grootouders praten, die zijn in de korte tijd dat ik ze mocht kennen heel belangrijk voor me geweest. Vooral het ‘nachtlajene’, wassen, tandenpoetsen en pyjama aan, hoor ik oma nog zo zeggen. Er zijn zo ontzettend veel Joodse leeftijdgenoten die geen idee hebben hoe het is om grootouders te hebben, die zijn immers allemaal omgekomen in de oorlog en zij moeten, zonder dat zij dat echt beseften, heel veel missen.

Al met al herinner ik mij gelukkig wel mijn oma’s en opa’s en al die ooms, tantes, neefjes en nichtjes, en als ik op Jom Kipoer, Grote Verzoendag, de sjofar blaas en alleen op de bima sta en in de openstaande Aron hakodesj met de Thorarollen kijk, zijn ze stuk voor stuk in mijn gedachten.

Toen we van opa’s begrafenis terugkwamen en iedereen aan de koffie zat, besloot tante Cis dat zij bij ons zou blijven eten. Tante Cis was een zus van mijn vader en de enige in onze familie, zowel van vaders- als van moederszijde, die niet getrouwd was. Zij was toen al wat wij nu geëmancipeerd noemen en voor die tijd was ze een tikkeltje bijzonder. Tante Cis had een vriend in het buitenland, die wij oom Kees noemden. Wij, de kinderen, kwamen graag bij

haar, maar als hij er was waren wij niet welkom.

Dat tante Cis met ons meekwam betekende dat er zodra we thuis waren een interne oorlog zou uitbreken tussen broer en zus. Zij waren dol op elkaar, zolang er maar niet over politiek gesproken werd, want dan werden het prompt bijna vijanden. De huiskamer veranderde in een soort Tweede Kamer met twee fracties: een socialistische partij met als fractievoorzitter mijn vader, en een liberale partij, voorgezeten door mijn tante. De discussies begonnen al bij binnenkomst en het debat werd geleidelijk aan steeds verhit: het aantal decibellen nam allengs toe, maar het kookpunt werd vreemd genoeg altijd bereikt tijdens de soep. Er werd regelmatig met de vuist op het tafelblad gebeukt, zo hevig dat de lepels lagen te rinkelen op onze borden en er spatjes soep over het hele tafelkleed vlogen.

Ik herinner me van deze discussies alleen nog maar de namen die altijd vielen, waaronder veelvuldig die van Adolf Hitler. Aan die lange tafel in onze eetkamer werd de Tweede Wereldoorlog voorspeld. Eigenlijk moet ik zeggen, hij werd er al gestreden, maar op hun eigen manier, niet die van Hitler en *Mein Kampf*. Als ze op dit punt waren aangekomen wierp mijn moeder zich in de strijd. Zij had namelijk als jong meisje een jaar met haar ouders in Hamburg gewoond, maar het was bij één jaar gebleven, omdat mijn grootvader al snel de bui zag hangen. In al die politieke gevechten was het mijn moeder die achteraf in heel veel zaken gelijk heeft gekregen. Hitler is inderdaad gekomen. Hij heeft ook woord gehouden en heeft met ons gedaan wat hij had beloofd in *Mein Kampf*.

Wij waren bepaald geen orthodox gezin, maar de traditie was wel heel sterk aanwezig. Mijn broers en ik zaten op een openbare school, maar op woensdagmiddag en zondagmorgen moesten we naar de Joodse school. Of dat was om ons toch enigszins het 'Jood-zijn' bij te brengen, of zo dat we dan veilig 'van de straat waren' weet ik eigenlijk niet. Ons het Jood-zijn bijbrengen is ze absoluut gelukt, maar hoe kon het ook anders, we woonden immers in de Jodenbreestraat, het hart van Joods Amsterdam. Het Joodse Nieuwjaar was daar in mijn ogen een sprekend voorbeeld van. Er gaat geen Rosj Hasjana voorbij of ik zie de straatbeelden van toen weer voor me. Dat waren geweldige dagen. De mooiste nieuwjaarskaarten met al hun glittertjes hingen met wasknijpers aan lijnen boven de stalletjes op straat, precies bij ons voor de deur en iedereen die elkaar sjana tova, gelukkig Nieuwjaar, wenste.

En al die vrouwen die op straat noten zaten te pellen. Ze moesten met veel moeite de dikke groene bast verwijderen en hielden er vreselijk vieze, zwarte handen aan over, die ze amper schoon konden krijgen.

En dan Pesach, het feest ter herinnering aan de uittocht uit Egypte, het ontkomen aan slavernij. Dat vond ik een van de mooiste en spannendste verhalen uit het Oude Testament. Ik herinner mij dat mijn grootvader op seideravond, die het begin inluidde van de feestweek, altijd ergens in het verhaal een fout maakte. Hij deed dat bewust om te zien door wie hij gecorrigeerd werd, daar genoot hij van. De dag voor Pesach mochten wij altijd met vader mee naar het Jonas Daniël Meijerplein. Daar stonden mensen bij lege olie-vaten waarin zij een vuurtje stookten om voor een stuiver

‘gomeets’ (verbastering van chameets, zuurdesembrood) te verbranden, want met Pesach mag er geen kruimeltje brood in huis zijn. Dan aten we een week lang alleen maar matses met bruine suiker.

Ik vond het heerlijk op het Jonas Daniël Meijerplein, te horen wie het beste schreeuwde: ‘Goméééééts, gomeets, wie heeft er nog gomeets?’ en dan het restje brood dat je van huis had meegenomen in het vuur te gooien.

Het verbranden van de chameets.

In die tijd vierde je een deel van het feest op straat, dat hoorde erbij. Niet alleen de orthodoxe, maar ook de traditionele Joden genoten van die dagen. Matses, mierik en matseballen. In feite niets bijzonders, maar het feestelijke gevoel in onze buurt was alom aanwezig. Natuurlijk had het een getochtig karakter, maar dat was onderdeel van de buurt, de homogeniteit en gezelligheid die je bij elkaar vond. Er werd

tijdens Pesach niet gewerkt, iedereen was vrij en op straat te vinden. Veel mensen kwamen elkaar dan tegen, en wensten elkaar gak sameach, een vrolijk Pasen, toe.

We vieren nog steeds Pesach en Rosj Hasjana, alleen die buurt is er niet meer. We sturen elkaar nu alleen nog een kaartje, een e-mail of zetten een advertentie. Van de rest is alleen nog de herinnering over.

Wat ik mij van thuis nog heel goed herinner is de manier waarop we werden opgevoed, die duidelijk op zelfstandigheid was gericht. Op vrijdagmiddag bijvoorbeeld kreeg ik een bepaald bedrag aan geld, en dan moest ik alle boodschappen doen voor sjabbat. Geen lijstje of wat dan ook. Als ik dan aan mijn moeder vroeg wat ik moest halen, antwoordde zij met: 'Je weet wat je altijd op vrijdagavond eet, dus zorg maar dat het in huis komt.' Dat betekende dat ik bij meneer Gokkes fruit moest halen, en zuur bij Sari Scheefsnoet in de Vissteeg, terwijl ik weer op een ander adres moest zijn om valenciapinda's te kopen. En dat mochten beslist geen andere pinda's zijn, alleen valenciapinda's waren goed.

Zo herinner ik me ook nog heel goed dat mijn broers allebei al heel snel financieel onafhankelijk van mijn ouders waren. Toen mijn broer Wolf van school ging, kreeg hij een opleiding tot bontwerker aangeboden, bij Maison Modern in de

Kalverstraat. Hij kwam daar terecht door onze benedenbuurman: meneer Leeuwin, de eigenaar van het bontbedrijf, was zijn zwager. Mijn broer Max was een echte handelaar, dus hij ging bij een groothandel in stoffen op de Sint Antoniesbreestraat werken. Max wist naast zijn werk altijd wel wat handeltjes te vinden waar hij goed aan verdiende. Dat was bijvoorbeeld heel goed merkbaar met Sinterklaas. Sinterklaas was bij ons thuis een waar festijn. Iets wat mij altijd is bijgebleven, is dat ik met Wolf mee mocht naar een bekende speelgoedzaak in de Kalverstraat, Van Emden, waar hij een elektrische trein voor mij kocht. Ik stond er nota bene zelf bij, maar ik had geen enkel vermoeden. Ik kreeg dus met Sinterklaas die trein en had nog steeds niet in de gaten dat dat de trein was die ik zo ongeveer zelf had uitgezocht! Daar had Wolf nog de grootste lol in.

Al die goede herinneringen van thuis hebben me waarschijnlijk de moed en het doorzettingsvermogen gegeven om mij voor de rest van mijn leven door moeilijke perioden heen te bijten.

De ernst van het leven diende zich voor mij in mijn jongensjaren uitsluitend aan op schooldagen, maandag tot en met vrijdag van negen tot twaalf en van twee tot vier uur. Verder herinner ik mij alles als een zorgeloze tijd, maar dat was na het uitbreken van de oorlog heel snel voorbij. Op straat viel de situatie nog best mee, maar thuis, en dat voelde je heel goed, overheersten de zorgen. Oorlog was misschien iets waar elke jongen toen, denk ik, van droomde. Het had iets magisch en spannends, maar begrijpen deed je het niet echt. Op school had je over de Tachtigjarige Oorlog geleerd en die hadden de mensen toch ook overleefd, dus dit zou

toch ook niet zo'n vaart lopen. Mijn vader was een eeuwige optimist, maar helaas geen realist. Wat er aan Duits uit de radio werd gebruld was heel onheilspellend, en daar luisterde de hele familie intens naar. Zelf begreep je er niets van, maar het maakte je wel angstig. Je merkte dat iedereen na zo'n uitzending zenuwachtig was. Woorden als 'Hitler', '*Mein Kampf*' en 'concentratiekampen' werden angstaanjagend snel gemeengoed.

De onderlinge strijd tussen mijn ouders werd heftiger. Mijn moeder, die wist waar ze over sprak, en mijn vader verschilden heel duidelijk van mening en dat was goed merkbaar. Zo'n redevoering van Hitler werd door mijn moeder heel serieus genomen. Mijn vader daarentegen lachte erom en somde dan alle wonderbaarlijke technieken op waarmee Engeland, Amerika, en Nederland niet te vergeten, het Duitse leger te lijf konden en zouden gaan. Het kon toch niet zo zijn dat een land als Duitsland op zo veel fronten tegelijk kon strijden en dan ook nog kon winnen? Nee, zo ver zou het nooit komen. Dat was typisch mijn vader. Hij geloofde niet in een oorlog tussen Nederland en Duitsland, dat was ondenkbaar. Niet dat hij ook maar iets ophad met de toenmalige minister-president, die de Nederlanders wist te vertellen dat ze rustig konden gaan slapen, maar wat een oorlog betreft waren ze het wel eens: er komt geen lange oorlog, punt uit.

Wolf dacht er anders over, maar liet dat niet blijken. Hij had in zijn kamer een kast die altijd op slot zat. Niet alleen nu, maar altijd, want daar lagen zijn privéspullen in. Wolf kwam iedere avond om kwart over zes thuis, liep dan langs de woonkamer rechtstreeks naar zijn slaapkamer. Zo rond

december 1940 ging het opvallen dat hij iedere avond met een grote, volle tas binnenkwam, ons met een ‘goedenavond’ passeerde en direct doorging naar zijn kamer, om pas na een kwartier of zo weer tevoorschijn te komen. Mijn ouders begonnen vraagtekens te zetten en na een poosje werd Wolf op het matje geroepen. Zoals altijd was hij niet erg spraakzaam en weigerde ook maar iets te zeggen. Mijn ouders veronderstelden dat hij zogenaamde ‘speervellen’ mee naar huis nam.

In het bontvak werkte je met bontvellen. Voor ieder type jas had je een bepaald aantal vellen nodig, en dat wist de baas ook precies. Maar een goede bontwerker zag kans om soms een half of zelfs een heel vel over te houden en toch een mooie jas af te leveren. Dat overgebleven vel noemde men een speervel. Eigenlijk behoorde je dat keurig aan je baas terug te geven, maar vaak beschouwde men dit als eerlijk verdiend extraatje.

Wolfs gedrag wakkerde de verdenking steeds verder aan en aangezien dit niet bij onze opvoeding paste, moest de bom een keer barsten. In eerste instantie weigerde hij nog steeds iets te zeggen, en liet zeker niet toe dat iemand in zijn kast zou kijken. Op een avond kregen vader en zoon voor het eerst in hun leven echt ruzie. En met echt bedoel ik ook echt.

Wolf was achttien jaar en zoals gezegd zeer zelfstandig. Na

een hevige woordenwisseling kreeg mijn moeder toestemming naar zijn kamer te gaan. Daar werd de bewuste kast geopend. Ik weet nog dat er een lange stilte viel. Toen zei ze: 'Dit laten we ook aan je vader zien.'

De hele kast zat volgepropt met etenswaren: koffie, thee, suiker, meel, rijst en pakjes shag en sigaren. Mijn vader was de enige die rookte en ook daar had mijn broer aan gedacht. De verwarring was groot. Zelfs Max stond sprakeloos te kijken, en geloof mij, er moest heel wat gebeuren om die de mond te snoeren. Toen deze aanzet eenmaal was geaccepteerd, sloeg de hamsterwoede pas echt toe. Soms mocht ik mee op hamstertocht, en dan kon het gebeuren dat mijn broers bij de Gruyter ruzie kregen over wie het eerste aan de beurt was. Daar moest ik vreselijk om lachen, in een tijd waarin er niet zo veel te lachen viel, maar voor het winkelmeisje dat tussenbeide moest komen was het natuurlijk heel akelig. Van onze prachtige voorraad heeft niemand ooit de vruchten kunnen plukken.